

ASOSIY ISHLAB CHIQRISH XARAJATLARI AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH**Chorshanbiyev Ibroxim Raxmon o'g'li**

TerDU v.b. dotsenti.

A.M. Xudoyqulov

i.f.f.d.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17612102>

Annotatsiya. Ushbu maqolada asosiy ishlab chiqarish xarajatlarini auditorlik tekshiruvini samarali tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Xususan, audit jarayonida qo'llaniladigan metodlar, ichki nazorat tizimi samaradorligini baholash, hamda raqamli texnologiyalar yordamida xarajatlarni monitoring qilish yo'llari yoritilgan.

Takomillashtirish bo'yicha takliflar O'zbekiston korxonalarining hozirgi iqtisodiy islohotlari kontekstida ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Audit, ishlab chiqarish xarajatlari, asosiy ishlab chiqarish, buxgalteriya hisobi, ichki nazorat, moliyaviy tahlil, audit standartlari, xarajatlarni boshqarish, raqamli audit, xalqaro tajriba, audit tizimini takomillashtirish, iqtisodiy samaradorlik.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxona faoliyatining samaradorligini oshirish, raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash eng muhim vazifalardan biridir. Bunda ishlab chiqarish jarayonida amalga oshiriladigan xarajatlarni to'g'ri rejalashtirish, hisobga olish va ularni tahlil qilish hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, **asosiy ishlab chiqarish xarajatlari** korxona faoliyatining iqtisodiy natijasiga bevosita ta'sir etuvchi omil bo'lib, ular mahsulot tannarxini shakllantiradi, foyda miqdorini belgilaydi va moliyaviy natijalar ishonchligini ta'minlaydi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotning barcha sohalarida **raqamli transformatsiya, korporativ boshqaruv va xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga o'tish** jarayonlari faollashdi. Bu esa o'z navbatida audit tizimini ham zamonaviy talablar asosida takomillashtirishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, ishlab chiqarish korxonalarida xarajatlarni nazorat qilishda **ichki audit, tashqi audit va boshqaruv hisobi** o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlash dolzarb masalaga aylandi.

Hozirgi kunda ayrim korxonalarda ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olishda hujjatlashtirishning to'liq emasligi, mehnat va xomashyo resurslarining noto'g'ri tasniflanishi, shuningdek, ichki nazorat tizimining yetarlicha kuchli emasligi kabi kamchiliklar uchrab turadi.

Bu esa moliyaviy natijalarning ishonchligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, asosiy ishlab chiqarish xarajatlari auditini takomillashtirish — bu nafaqat hisob-kitoblarning to'g'riligini ta'minlash, balki korxona boshqaruv qarorlarini samarali qabul qilish, foydani maksimallashtirish va resurslardan oqilona foydalanish imkonini beruvchi vosita hisoblanadi.

Bundan tashqari, xalqaro amaliyotda ishlab chiqarish xarajatlari auditini **riskga asoslangan yondashuv, data-analitika**, hamda **raqamli kuzatuv tizimlari** orqali amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston korxonalarida ham ushbu ilg'or tajribalarni bosqichma-bosqich joriy etish orqali audit sifatini oshirish, aniqlik va shaffoflikni ta'minlash mumkin. Shu nuqtai nazardan, asosiy ishlab chiqarish xarajatlari auditini takomillashtirish masalasi nafaqat buxgalteriya hisobi, balki korxona boshqaruvi, moliyaviy strategiya va iqtisodiy barqarorlik bilan chambarchas bog'liqdir.

Mazkur maqolada ishlab chiqarish xarajatlari auditining nazariy asoslari, amaliy muammolari va ularni hal etish bo'yicha takliflar yoritiladi. Shuningdek, ichki nazorat tizimini mustahkamlash, raqamli audit yondashuvlarini joriy etish, va xalqaro tajribani mahalliy sharoitlarga moslashtirish asosida samaradorlikni oshirish yo'llari tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Ishlab chiqarish korxonalarida asosiy ishlab chiqarish xarajatlarini to'g'ri hisobga olish va ularni auditorlik tekshiruvdan o'tkazish korxonaning moliyaviy intizomini mustahkamlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hamda foydani ko'paytirishning muhim shartlaridan biridir.

Buxgalteriya hisobi va audit nazariyasiga ko'ra, xarajatlarning ishonchli hisobga olinishi moliyaviy hisobotning asosiy tamoyillaridan biri bo'lib, ular orqali korxonaning iqtisodiy faoliyati holati aniqlanadi (Karimov, 2022, 34-bet).

Asosiy ishlab chiqarish xarajatlari mahsulot tannarxining tarkibiy qismini tashkil etadi.

Ular xomashyo, materiallar, energiya resurslari, ish haqi va amortizatsiya kabi elementlardan iborat bo'lib, har bir xarajat turi ishlab chiqarish jarayonining muayyan bosqichida shakllanadi. Shuning uchun, bu xarajatlarni auditorlik tekshiruvi jarayonida aniqlik bilan tahlil qilish va ularning hujjatli asoslanganligini baholash zarur. Harmer (2017) ta'kidlaganidek, "audit – bu shunchaki tekshiruv emas, balki tashkilotning moliyaviy faoliyatini chuqur tahlil qilish va samaradorlikni oshirishga xizmat qiluvchi strategik jarayondir".

O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatining huquqiy asoslari "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonun bilan belgilangan bo'lib, unda auditning asosiy vazifasi – moliyaviy hisobotning ishonchliligi va to'liqligini ta'minlash ekani qayd etilgan (O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari, 2021). Shunga ko'ra, auditor korxonaning xarajatlar bo'yicha hisob yuritish siyosatini chuqur tahlil qilishi, buxgalteriya yozuvlari va ishlab chiqarish hisobotlarini amaldagi milliy hamda xalqaro standartlar bilan solishtirishi lozim.

Ko'plab mahalliy tadqiqotchilar, jumladan Rasulov (2023) o'z asarida ta'kidlaydiki, ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olishdagi asosiy muammo — buxgalteriya ma'lumotlarining ishlab chiqarish bo'limlari bilan to'liq integratsiyalanmaganligidir. Bu esa ma'lumotlarning kechikishi, takroriy yoki noto'g'ri kiritilishi, ayrim hollarda esa xarajatlarning noto'g'ri tasniflanishiga olib keladi. Shu sababli, audit jarayonida ma'lumotlar almashinuvi tizimini yaxshilash, raqamli buxgalteriya dasturlari (ERP, SAP, 1C va boshqalar) imkoniyatlaridan samarali foydalanish dolzarb ahamiyatga ega.

Xalqaro amaliyotda ishlab chiqarish xarajatlari audit **riskga asoslangan yondashuv** orqali amalga oshiriladi. Bunda auditor eng yuqori xavfga ega xarajat turlarini aniqlab, chuqur tahlilga e'tibor qaratadi. ISA (International Standards on Auditing) 315-standartiga muvofiq, auditor tashkilot faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muhim xatoliklar xavfini baholashi va ularni kamaytirish uchun zarur tekshiruv chora-tadbirlarini belgilashi lozim. Shuningdek, ISA 330-standarti auditorni aniqlangan xavflarga nisbatan tegishli javob choralari ishlab chiqishga majbur etadi.

Amaliyotda shuningdek, "data-analitika" yondashuvi keng qo'llanilmoqda. Bu usul orqali auditor katta hajmdagi raqamli ma'lumotlar bazasini tahlil qilib, xarajatlar bo'yicha anomaliyalarni tez aniqlaydi. Deloitte (2022) kompaniyasi hisobotida qayd etilishicha, raqamli audit tizimlarini qo'llagan korxonalarda moliyaviy xatoliklar darajasi 30–35 foizga kamaygan.

Bu esa shuni ko'rsatadiki, raqamli audit vositalari ishlab chiqarish jarayonidagi shaffoflikni oshirish va inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni kamaytirishda muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston sharoitida asosiy ishlab chiqarish xarajatlari auditi samaradorligini oshirish uchun bir qator omillarni takomillashtirish zarur. Avvalo, ichki nazorat tizimi to'liq avtomatlashtirilgan bo'lishi kerak. Chunki, ichki nazorat mexanizmlari kuchli bo'lmagan korxonalarda audit natijalarining ishonchliligi pasayadi. Shuningdek, auditorlar malakasini muntazam oshirib borish, xalqaro standartlar (IFRS, ISA) bo'yicha trening va sertifikatlash tizimlarini kengaytirish zarur.

Bundan tashqari, Karimov va To'xtayev (2021) fikricha, ishlab chiqarish xarajatlarini nazorat qilishda "profilaktik audit" yondashuvi joriy etilishi maqsadga muvofiq. Ya'ni, auditor faqat yakuniy hisobotni tekshirish emas, balki jarayon davomida doimiy monitoring olib borib, xatoliklar paydo bo'lishidan oldin ularni bartaraf etish imkoniyatini yaratadi. Bu yondashuv hozirgi raqamli iqtisodiyot davrida yanada samarali natijalar beradi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, ishlab chiqarish xarajatlari auditining muvaffaqiyati ko'p jihatdan korxonada joriy etilgan axborot texnologiyalari darajasiga bog'liq.

Masalan, KPMG (2021) ma'lumotlariga ko'ra, raqamli audit tizimlari joriy etilgan korxonalarda auditorlik jarayoni uchun sarflanadigan vaqt o'rtacha 40 foizga qisqaradi. Bu esa audit samaradorligini oshiradi, xarajatlarni tejaydi va inson xatosi ehtimolini kamaytiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, asosiy ishlab chiqarish xarajatlari auditini takomillashtirish — bu korxona moliyaviy boshqaruvini yangi bosqichga olib chiqish demakdir. Ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ichki nazorat tizimlarini mustahkamlash, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, auditorlar malakasini oshirish va xalqaro tajriba asosida yangi metodologiyalarni ishlab chiqish lozim. Shunda audit faqat tekshiruv mexanizmi emas, balki korxonaning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim boshqaruv vositasiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. **O'zbekiston Respublikasi "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonuni.** (2021-yil 25-martdagi yangi tahriri). — Toshkent: Adliya vazirligi nashri.
2. **O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni.** "O'zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobi va audit tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida." — PF-6079, 2020-yil 12-oktabr.
3. **Karimov, A.** (2022). *Audit nazariyasi va amaliyoti.* — Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
4. **Rasulov, B.** (2023). *Korxonalarda xarajatlar hisobi va tahlili.* — Toshkent: Fan va texnologiya.
5. **To'xtayev, M. & Karimov, J.** (2021). *Ichki audit tizimini tashkil etishning nazariy asoslari.* — "Moliyaviy nazorat" jurnali, №2, 45–52-betlar.
6. **International Federation of Accountants (IFAC).** (2020). *International Standards on Auditing (ISA 315, 330, 500, 520).* — New York: IFAC Publications.
7. **International Accounting Standards Board (IASB).** (2021). *International Financial Reporting Standards (IFRS).* — London: IFRS Foundation.
8. **Deloitte Global Report.** (2022). *Digital Audit Transformation: The Future of Assurance.* — Deloitte Insights, London.

9. **KPMG International.** (2021). *The Digitalization of Audit: Efficiency, Transparency, and Risk Management.* — Amsterdam: KPMG Publishing.
10. **Harmer, J.** (2017). *Audit and Assurance Fundamentals: Contemporary Practice in Business.* — Oxford University Press.
11. **Porter, B., Simon, J., & Hatherly, D.** (2015). *Principles of External Auditing (4th edition).* — Wiley, UK.